UDK 94(497.5)'19'
331.556
Pregledni članak

IVAN BALTA[*]

ISELJAVANJE IZ SLAVONIJE PRED PRVI SVJETSKI RAT

Iseljavanje iz Slavonije od kraja 19. stoljeća doseglo je svoju kulminaciju od 1905. do 1910. godine, nakon čega opada broj iseljenika, posebno pred Prvi svjetski rat. Slaba isplativost obrade zemlje i sitnoposjedništvo, industrijalizacija i porast broja najamnih radnika, rapidno povećanje broja stanovnika, pojačana mađarizacija Slavonije velikomađarskim programom *julijanske akcije* preko željeznica i škola, stranački sukobi i idejno-političko raslojavanje slavonskoga stanovništva bili su uzroci iseljavanju.
Slavonsko je iseljeništvo u početku uglavnom bilo usmjereno na rudarske krajeve, poljoprivredne krajeve te u velike trgovačke i industrijske gradove. Težak i naporan rad iseljenika bili su uzrokom brojnih nesreća, ako su imali uopće sreće nalaziti posao. Brojni razočarani iseljenici vraćali su se natrag u domovinu. Iseljenici koji su ostali u novoj domovini, često su uz pomoć katoličkih misija organizirali ne samo okupljanja kulturno-zabavnoga karaktera već i političko-interesnoga s brojnim organizacijama međusobne materijalne i financijske pomoći. U nekoliko generacija iseljeništvo Slavonije zadržalo se i ostalo živjeti u novoj domovini, dobivši državljanstvo i postajući punopravnim građanima svojih novih domovina.

Uvod

Još 1903. godine o problemima iseljavanja iz Slavonije objavio je svoja istraživanja Fran Milobar, a potom su slijedila izdanja o hrvatskom iseljeništvu u sklopu radova o emigraciji.[2] O političkom djelovanju Hrvata u Drugom svjetskom ratu objavljena je u Americi građa u časopisima *The Bulletin of the United Committee of South Slavic Americans*, koju je uređivao Luj Adamič u New Yorku, a u njoj su se nalazili i podatci o hrvatskom iseljeništvu krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Značajni povijesni izvori o migracijama Hrvata u Americi sačuvani su u brojnim iseljeničkim kalendarima, almanasima, knjigama, zapisima i časopisima, a *Center for Migration Studies* u St. Paulu (Minnesota) izradio je mikrofilmove tiska o iseljenicima. Dio povijesne građe o iseljenicima nalazi se u arhivu *Hrvatske bratske zajednice* u Pittsburghu, u *The Balch Institute for Ethnic Studies* u Philadelphiji i u *Center for Migration Studies* na State Islandu u New Yorku te u arhivu *Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike* u Zagrebu i arhivu *Zavoda za migracije i narodnosti* u Zagrebu, koji je 1978. objavio i *«Zbornik - Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije». Centar za istraživanje migracija*

[1*] izv. prof. dr. sc. Ivan Balta, Filozofski fakultet Osijek

[2] Milada Paulova, Jugoslavenski odbor, Zagreb, 1925., P. Paskijević, Adresar trgovaca, obrtnika i drugih uglednijih pripadnika iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre nastanjenih u Americi, Africi, Aziji i Australiji, Zagreb, 1902., I. Marohnić, Popis Hrvata u Americi i kratak opis Sjedinjenih država, Allgeheny, 1902., H. Sirovatka, Kako je u Americi i komu se isplati ići onamo, Zagreb, 1907., F. Bučar, Hrvatske kolonije u tudini, Prosvjeta, Zagreb, 1907., Josip Lakatoš, Narodna statistika, Zagreb, 1914., Ante Tresić-Pavičić, Preko Atlantika do Pacifika - život Hrvata u Sjevernoj Americi, Zagreb, 1907.

u Zagrebu formirao je specijaliziranu knjižnicu i arhiv za problematiku iseljeništva.[3]

Većeslav Holjevac istražujući iseljavanje Hrvata u Ameriku napisao je: «U drugoj polovici 19. stoljeća počelo je iseljavanje iz Hrvatske, od 1880. dalje, poprimati masovniji karakter, a intenzivno je bilo na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće s kulminacijom u godini 1907.»[4] Zbog procvata moderne industrijske proizvodnje, nakon krize 1874., porasle su i potrebe za novom radnom snagom. Zaduženi seljaci Slavonije, bili su očarani obećanjima o dobrom životu i o mogućnosti da u kratkom vremenu zarade novac. Prijevozne parobrodarske kompanije, agencije za prikupljanje ljudi koji su željele ići na rad u Ameriku i druge prekooceanske zemlje te vlasnici novootvorenih američkih rudnika, tvornica i gazdinstava, našli su zajednički interes, a i teške ekonomske i političke prilike u Slavoniji stimulirale su iseljavanje.

Ne zna se pouzdano koliki je broj slavonskih iseljenika u Americi jer se nisu prikupljali podatci o iseljavanju. Statistički podatci varijabilni su jer su se mogli evidentirati samo oni iseljenici koji su podnijeli zahtjev za izdavanjem putovnice, a iseljenici iz Slavonije često su bili registrirani kao Austrijanci ili Mađari. Kulminacija iseljavanja (90.282 iseljenika) iz Hrvatske i Slavonije bila je u razdoblju 1905-1907., a nakon toga nastupila je kratkotrajna ekonomska kriza u SAD-u te se broj iseljenika prepolovio. Prema procjenama Josipa Lakatoša,[5] velik broj iseljenika iseljavao se ilegalnim putem. U početku iseljenici nisu odlazili s namjerom trajnoga naseljavanja, već najčešće radi saniranja svojih ekonomskih poteškoća.

Velik broj iseljenika u Ameriku bio je iz slavonskih gradova i sela, a iseljavati su se mogli slobodno do 1906., bez velike zapreke tadašnjih vlasti. Uzrokom iseljavanja stanovništva iz Slavonije nije bila samo potraga za poslom i bijeda stanovništva već i mađarizacija preko škola i željeznica.[6] Zbog velike migracije stanovništva unutar Austro-Ugarske monarhije, Hrvatski sabor je 1906. izglasao novu *zakonsku osnovu o izseljivanju* iz Hrvatske i Slavonije, koja je nastojala suzbiti nekontrolirano iseljavanje.[7] Nedugo za istom zakonskom osnovom, Hrvatski sabor je izglasao i zakonsku osnovu o kolonizaciji.[8]

U SAD moglo se useliti samo na temelju *Zakona o imigraciji,* izglasanoga 3. listopada 1882., a koji je onemogućavao dolazak inozemnih kažnjenika, luđaka i ostalih bolesnika te siromašnih osoba koje bi mogli biti na teret države. Od 1885. u SAD-u je prihvaćen i novi *Zakon* po kojemu se zabranjivao dolazak u zemlju unaprijed unajmljenim radnicima «*contract*

[3] Ivan Čizmić, Hrvati u životu Sjedinjenih američkih država, Zagreb, 1982., str. 21., Ljubomir Antić, Hrvati u Americi, Zagreb, 1985.

[4] Većeslav Holjevac, Hrvati izvan domovine, Matica hrvatska, Zagreb, 1967., str. 20.

[5] Josip Lakatoš, Narodna statistika (Hrvati u prekooceanskim zemljama), Zagreb, 1914., str. 65.

[6] Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), fond: Kraljevski ministar hrv.-slav.-dalm., god. 1906., br. 75.

[7] HDA, fond: Kraljevski ministar hrvatsko-slavonsko-dalmatinski, god. 1906., br. 40.

[8] HDA, fond: Kraljevski ministar hrv.-slav.-dalm., god. 1906., br. 612.

labor», a uvedene su i dvije vrste evidencije za kontrolu priljeva stanovništva: federalni popis pučanstva i migracijska statistika. Evidencije doseljenika vodile su se od 1898., ali do 1907. nije bilo jedinstvenoga stava o useljavanju, stoga je Kongres SAD-a imenovao posebnu komisiju koja je trebala detaljno proučiti pitanja migracije.[9]

Iseljavanje iz Slavonije pred Prvi svjetski rat

Od 1905. iseljavanje iz Slavonije bilo je sve brojnije, kako je to zabilježila osječka *Narodna obrana*, citirajući zagrebački *Obzor*: «u Banovini je zavladala opet prava manija za Amerikom, navlastito medju seljačkim svietom. Ljudi se bezobzirce zadužuju i rasprodavaju svoja gospodarstva, te nastoje, da odu preko mora. Na to ih sili težki položaj u kom se narod Banovine nalazi. Zlo ga bije od svakud, a pomoći nema od nikud.«[10] Nadalje se napominje kako «izseljivanje iz Slavonije, vrlo jako raste iz dana u dan.... stoga će se iznijet zakonski prijedlog da se stane na put tom izseljavanju.»[11] Tadašnje novine izražavale su zabrinutost zbog nekontroliranoga iseljavanja iz slavonskih sela i gradova. «Izselilo se puno ljudi iz naših krajeva u Sjevernu Ameriku, a većina je tih izseljenika na našu domovinu za vazda izgubljenima. Na jednu stranu opušćuju krajevi radi izseljivanja, u drugu se ruku naseljuju tudjincima. Još malo pa ćemo biti tudjinci u vlastitoj kući. Upravo je strašno, kako nitko bez izuzetaka u nas ne mari ozbiljnije na to pitanje.»[12] Mnogi su iseljenici, nemajući posla, živjeli vrlo bijednim životom, razočarani što su se odlučili iseliti: «Mnogi čovjek otidje u 7 sati na rad, ali ga već, nema živoga natrag, već ga mrtvoga odvezu u špital. Ima ih ovdje, koji hodaju po smetištu, pa traže, je li tko tamo hljeba bacio, da ne skapa od gladi. Vidite, da nije vriedno, da naši ljudi idu u Ameriku. Ima ih na tisuće koji bi natrag u domovinu, a nemaju s čime.»[13] Političke vlasti u zemlji nisu vodile brigu o sudbini iseljenika u novom svijetu te su tadašnje slavonske novine izražavale zabrinutost, obljavljujući pisma slavonskih iseljenika, kao naprimjer pismo iseljenika iz Dalja: «Gjuro Korovljević iz Dalja, koji je nedavno otišao u Ameriku poručuje braći da tamo ne idu i ne misle da su plotovi ovdje opleteni kobasicama i da pečeni pilići padaju. Ako novac dadne čifutima i varalicama

---

[9] Većeslav Holjevac, Hrvati izvan domovine, Matica hrvatska, Zagreb, 1967., str. 63. Kasnije, 5. II. 1917. godine SAD su donijele zakon «immigration act», a kao njegov dodatak bio je «dillingham act» 19. V. 1921. godine. Novim zakonom bilo je propisano da se broj doseljenika u SAD ograničava na 3% od ukupnog broja doseljenih osoba iste narodnosti (prema popisu iz 1910. godine) te da svaka osoba mora udovoljiti propisanim uvjetima da bi se mogla useliti u SAD: 1) da je inozemac, tj. strana osoba, došao kao redoviti putnik s pravilno viziranim putnim ispravama; 2) da kvota zemlje njegova rođenja nije iscrpljena; 3) da nije unaprijed bio unajmljen za rad u SAD-u; 4) da nije nepismen; 5) da je tjelesno i psihički potpuno zdrav; 6) da ne postoji opasnost kako bi dotični po dolasku u zemlju bio na teret državi.

[10] Manija za Amerikom, Narodna obrana, Osijek (dalje: NO), br. 30., 7. II. 1905., str. 3.

[11] Naseljivanje iz Hrvatske i Slavonije, NO, br. 96., 25. IV. 1905., str. 3.

[12] Izseljivanje u Ameriku, NO, br. 163., 17. VII. 1905., str. 1.

[13] Kako je našima u Americi, NO, br. 284., 9. XII. 1905., str. 4.

ostane bez njega. Putuje se uz slabu hranu u Ameriku sedamnaest dana, platite poštanski smieštaj a dobijete teretni od 240 kruna.»[14]
Slavonski iseljenici osnivali su sa svojim sunarodnjacima iz drugih dijelova Slavonije svoja društva u okviru hrvatske iseljeničke zajednice, koje su uspješno djelovale.
Slavonci su upozoravani preko novinskih članaka zbog nekontroliranoga iseljavanja, kako bi mogli proći kao iseljenici iz Like: «Danas u Lici nema nikoga, nego žena, djece i staraca. Oni oru, siju, oni marvu pasu. Svi jedri, krepki i plećati momci, svi muževi u najboljoj snazi otišli su u na rad, preko Oceana. Tko se ne sjeća snažnih Likota, što su k nama u Slavoniju dolazili na rad sa svojim izvrnutim kožusima, ličkim gaćama i crvenom kapicom. Gdje su sada? Sve je - u Americi!»[15]
Američke vlasti počele su od 1906. strožije postupati s doseljenicima i vraćati ih natrag[16] te su pooštrili kriterije useljavanja. Kako su se neki Slavonci selili, zabilježio je dr. Milan Kovačević u časopisu *Agramer Tagblattu* u članku: *Američki sud o hrvatskom izseljeničtvu*: «najprije seli otac, pa se vrati kući i uzme ženu sobom; kašnje dolaze djevojke u Ameriku...»[17] Listovi su u Slavoniji izražavali zabrinutost novim valom iseljavanja te su citirali druge listove. Tršćanski je list *Edinost* napisao o iseljeništvu: «U ovo zadnje vrieme preko Trsta mnogi sele u Ameriku. Žalostnim srdcem gledao sam viloviti brod *Francesko* austro-amerikanske pruge, kako se odmiče na putu na jugozapad sa izseljenicima, koji prepuštaju svoje domove slobodnoj najezdi kulturtregera iz Njemačke i Ugarske.»[18] Dolaskom u novi svijet Slavonci se donekle snalaze u zapošljavanju, ali na najtežim i opasnim poslovima u rudnicima.
Kako je od 1907. u Americi nastavljena recesija, mnogi su slavonski iseljenici ostali bez posla. «Već je tisuće ljudi u Americi bez posla a tvorničari i dalje otpuštaju radnike. Ako se zima probavi namjeravaju mnogi osječki iseljenici vraćati se kući jer smatraju da su tamo teže prilike nego otkuda su došli.»[19]
Slavonski iseljenici pismima su objavljenim u novinama upozoravali da ljudi razmisle prije nego što se odluče iseliti. U osječkoj *Narodnoj obrani* objavljeno je pismo jednoga Čepinca kojemu je pisao prijatelj koji je nedavno otišao u Ameriku: «Kako me pitate za radnju je veoma zlo. Ja sam do sada već 9 tjedana bez posla. Nastala je takova kriza, kakove već nije bilo od godine 1893. To je samo početak krize, ako znaci ne varaju, a ako se znaci izpune, bit će još gore, nego godine 1893. Nema izgleda, da će kriza prestati prije novembra i decembra. Ja se čudim našem narodu, da dolazi još u Ameriku, a vide koliko dolazi iz Amerike kući. Ovi misle, da je to sve šala što se pripovieda, ali će im biti gorko plaćena njihova lahkoumnost. Što amerikanske novine pišu da bude radnje za mjesec dana, to je sve laž, toliko da radnicima zamažu oči, da se ne bune. Toliko vam pišem za krizu, a ako hoće koji u

[14] Hrvati u Americi, NO, br. 129., 27. V. 1906., str. 4.
[15] Još o izseljivanju, NO, br. 80., 6. IV. 1906., str. 1.
[16] Našim izseljenicima na uvaženje, NO, br. 128., 26. V. 1906., str. 3.
[17] Izseljavanje iz Hrvatske, NO, br. 194., 14. VIII. 1906., str. 3.
[18] Iseljenici, NO, br. 81., 7. IV. 1906., str. 3.
[19] Onima koji hoće u Ameriku, NO, br. 281., 3. XII. 1907., str. 3.

Ameriku gledajte ga odgovoriti, da ne upadne u glad i biedu.»[20] Velike probleme za lokalnu vlast stvarali su iseljenici koji su se vratili u domovinu, o kojima se nitko nije brinuo izuzev komentara i prijedloga osječke i zagrebačke komore. Zagrebačka trgovačka komora komentirala je nedaće u Americi i ljudima koji su se vratili iz Sjeverne Amerike, a bilo ih je «60.000-80.000 radnika u otadžbini». Zagrebačka komora je napisala: «dužnost je naša da im što izdašnije pomognemo te da se osnuje posebni fond za posredovanje»,[21] ali ništa nije poduzeto. Iseljenički listovi stalno su upozoravali na lažne propagande, kako Amerika potražuje radnu snagu. Tako je *Tršćanski Lloyd* saznao kako je jedno američko društvo u Wilmingtonu Carolina u SAD-u, odaslalo u Europu jednoga poslodavca i zastupnika, kako bi propagandno djelovali na poljodjelce da se isele u državu Carolinu.*Tršćanski Lloyd* je upozoravao: «Pošto su danas prilike u cijeloj North Americi veoma slabe, upozorujemo narod i molimo da ga se na to uputi, da ne ide nikamo te ne vjeruje ružičastom obećanju.»[22] Godine 1909. nastavljeno je iseljavanje iz Slavonije, iako smanjenim intenzitetom u odnosu na 1906. i 1907. godinu. Veliki problem za iseljenike bila je kontrola pri dolasku u Ameriku. Ako emigranti nisu zdravi, liječnici Emigrant Service šalju ih na Ellis Island prije odlaska kući, a tamo je: «tako grozno da onaj koji je tamo već bio, radije bi se skončao, nego da ga tamo još jednom odvedu. Svatko mora imati 10 dolara ili 50 kruna prilikom ulaska u Ameriku, a u vagonima se otpremaju u unutrašnjost zemlje, a svatko mora imati nekog svoga kome putuje. Ako emigrant ne zna jezik, bio on jurista, liječnik, učitelj, mora biti sretan ako dobije mjesto sudopera ili portira u salonu, gdje mora čak i podove prati. Toliko za ravnanje onima, koji misle amo putovati, a vas molim uredniče pozdravite moj zavičajni Osijek i Osječane.»[23]

Iseljenička komisija u New Yorku ponovno je 1910. izdala strogu naredbu, da se nikakav doseljenik ne smije iskrcati, ako nema kod sebe iznos od 25 dolara (125 K). «Mnogi su se nastojali ugnuti toj naredbi, ali uzalud; to se bezuvjetno od svakoga traži. Ko ih nema mora smjesta natrag, jer komisija ne pozna milosrdja.»[24]

Zemaljska vlada Hrvatske i Slavonije izdala je 1910. okružnicu kojom su pozvane sve oblasti da žiteljstvo svoga područja koje kani u prekomorske zemlje putovati «obavijesti o tumačenju isključnih razloga po useljeničkoj oblasti u Newyorku te da svakom pojedincu prigodom molbe za izdanje putovnice jasno prikaže mogućnost, da mu useljenička oblast u Newyorku radi eventualno ustanovljenih nedostataka ne će dozvoliti, da se iskrca u Ameriku, uslijed toga bi mogli pretrpjeti znatnu imovinsku štetu, jer parobrodarska društva u takvim slučajevima nisu obvezna, da vraćaju plaćenu pristojbu. Isključni razlozi mogu biti primjerice sljedeći: Iseljenički

[20] Kako je u Americi, NO, br. 23., 29. I. 1908., str. 3.
[21] Za iseljenike koji se vraćaju, I.dio, NO, br. 10., 14. I. 1908., str. 2.
[22] Našim izseljenicima na znanje, NO, br. 181., 6. VIII. 1908., str. 3.
[23] Ne idite u Ameriku, NO, br. 8., 12. I. 1909., str. 1-2. (pismo iz Amerike, Bridgport conn, 21. XII. 1909.)
[24] Za iseljenike u Ameriku, NO, br. 25. VII. 1910., str. 3.

ured može na primjer reći: Nemaš dosta novaca, past ćeš na teret javnog milosrdja, nisi dosta pametan, nisi dosta jak, čvrst i zdrav, nemaš dosta razvite mišice i t. d., pa moraš natrag, otkud si došao. Na taj čin mogli bi naši vrijedni svećenici, učitelji odgovarati naš narod, da ne ide u Ameriku.»[25]
Isti napisi nisu nimalo pokolebali Slavonce u svojoj želji za iseljenjem, kako je to komentirala osječka *Narodna obrana*: «Staro i mlado, bogato i ubogo, traži od općine putnice. Svakome je u pameti jedino Amerika, a sve zato, jer se o njoj pronose tako zamamni glasovi. Ovamo neki ostavljaju po 20 jutara plodne oranice i imanje pa sele u Ameriku, da tamo rade kao nadničari.»[26]
Slavonski se iseljenici nisu uvijek snalazili u novoj domovini te su često bile objavljivane vijesti: «Dvadeset i osam šumskih radnika koji su čamili pri useljeničkom otoku Ellis povraćeno je u zavičaj»,[27] ili: «Izseljenici koji su odplovili brodom *Liverpool* povraćeno je 150 natrag od *Cunard Linie* koju Kronfeldova agentura zastupa.»[28] Često su iseljenici selili bez putovnica, tako je iz područja Hrvatske i Slavonije iselilo mjeseca studenog 1909. ukupno 1.352 iseljenika, s putnim listovima 1.168 osoba, a bez njih 184 osobe.[29]
Mjeseca siječnja 1910. iselilo se 1.427 osoba, s putovnicama 1.189, a bez putovnica 238. Godine 1911. iselilo se 8.218 osoba, od toga s putovnicom 6.668, a bez putovnice 1.550 osoba (ili 23,24%).[30] Dakle, gotovo svaki četvrti migrant iz Slavonije putovao je *incognito,* bez putovnice.
Tadašnje vlasti nisu vodile brigu oko iseljavanja, iako su vršeni pregovori, kao pregovori između *Poljodjelske banke* i *Saveza zemljoradničkih zadruga* s jedne i *Banke za trgovinu i industriju* s druge strane na temu iseljavanja. *Poljodjelska banka* i *Zadruge* ponudile su *Banci za trgovinu i industriju* 26.500 kruna odštete, ako banka odstupi svoju koncesiju za otpremu iseljenika.
Upozoravalo se, kako bi bilo već vrijeme da iseljeničko vijeće i «svi zanimani faktori pomoću vlade to pitanje uzmu u pretres, pa da se Rauchove koncesije dokinu, a da na njegovo mjesto dodje zavod, koji će preuzeti brigu za zemlju izseljenika.»[31]
Kakav je bio položaj slavonskih iseljenika pred Prvi svjetski rat, opisao je Biankini: «Jer ne valja tajiti činjenicu, naš izseljenik spada medju najgori emigrantski materijal. Nisam toliko pesimista kao oni, koji ga vrstaju odmah iza crnaca, ali svakako moram priznati, da dobar dio našeg elementa zaostaje za mnogim evropskim izseljenicima. U Americi kao da ga je onaj dah slobode pokvario, i namjesto da razvija dobra svojstva, većinom razmahuje sve loše čovječje strane, i u našim naseobinama česta su ubojstva, silovanja, kradje, a pijanstvo, nemoral, kartanje se ukorjeniše. To je u širokoj masi, kojom se nismo mogli dičiti.»[32]

[25] Proti iseljavanju, NO, br. 49., 2. III. 1910., str. 2.
[26] Iseljavanje (Veliškovci, 31. ožujka 1910.), NO, br. 75., 2. IV. 1910., str. 2.
[27] Hrvati u Americi, Obzor, br. 24., 25. I. 1910.
[28] Do 150 izseljenika povraćeno, Obzor, br. 53., 23. II. 1910., str. 2.
[29] Izseljivanje iz Hrvatske i Slavonije, Obzor, br. 64., 6. III. 1910., str. 2.
[30] Politika brojeva (Izseljavanje i doseljivanje), Obzor, 1912., str. 95., 7.IV.1912., str. 6. i 7.
[31] Izseljeničko pitanje, Obzor, br. 71., 13. III. 1910., str. 2.
[32] Hrvati preko oceana (razgovor s dr. A. Biankiniem), Obzor, br. 197., 20. VII. 1910., str. 1.

O teškom životu slavonskih iseljenika objavljeni su brojni novinski članci, među kojima su i članci sumorna sadržaja: «A zar je lakše onima u ljevaonicama željeza peći se dizati s dana u dan terete takve, kakve bi teško i marvinče podnijelo na sebi? Ili onima, što kopaju kanale stoje s dana u dan u vodi i u dubini po 10 i više metara? Ili se prebijati i patiti iz dana u dan po gradnjama raznih željezničkih pruga u najzabačenijim krajevima Amerike? Ili se potucati po šumskim radovima širom i dužom cijele Amerike kao divlja zvijerka, daleko od svijeta i svega na svijetu, gdje čovjeku, ako pogine il' umre, ni gavrani kosti naći ne mogu?»[33] Prijevozom iseljenika u prekomorske zemlje bavile su se mnoge strane i domaće agencije, često nudeći i ono što nisu davali niti mogli dati svojim putnicima.[34] Iseljavanje je tijekom godine variralo po mjesecima, a uglavnom je svake godine bilo pojačano krajem zime i proljeća. Osim iseljavanja 1910. u Ameriku (od svih iseljavanja Hrvata u svijetu na SAD je otpadalo 84,35%), iseljavalo se i u druge krajeve: 442 u Ugarsku, 404 u Austriju, 289 u Bosnu i Hercegovinu i 235 u Njemačku te u ostale zemlje.

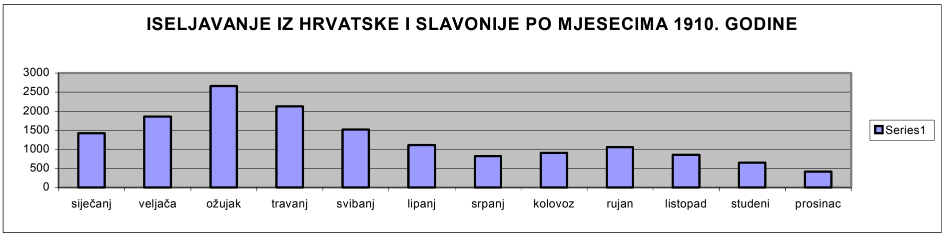
Tablica: Iseljavanje 1910. iz Hrvatske i Slavonije, po mjesecima:

mjesec	*iselilo se*	*od toga u Ameriku*
siječanj	1427	1.303
veljača	1857	1.668
ožujak	2659	2.424
travanj	2130	1.845
svibanj	1524	1.289
lipanj	1116	902
srpanj	820	570
kolovoz	906	734
rujan	1061	830
listopad	855	694
studeni	649	487
prosinac	418	290
ukupno	*15.322*	*12.925*

[33] Naše iseljeničko pitanje ili šta nam je Amerika dala i donijela, NO, br. 222., 28. IX. 1912., str. 3.
[34] Reklame za putovanje u Ameriku, Obzor, br. 216., 6. VIII. 1911., str. 4.
Vozne karte i tovarni listovi
u Ameriku
Kr. belgijski poštanski parobrod «Red Star Linie»
voze izravno iz Antverpena New-yorka i Bostona
ovlaštena od vis. c. kr. austr. vlade
upute najpripravnije daje
red star linije
«Putnik» odpremnička poslovnica, Zagreb, Mihanovićeva ulica br. 2.

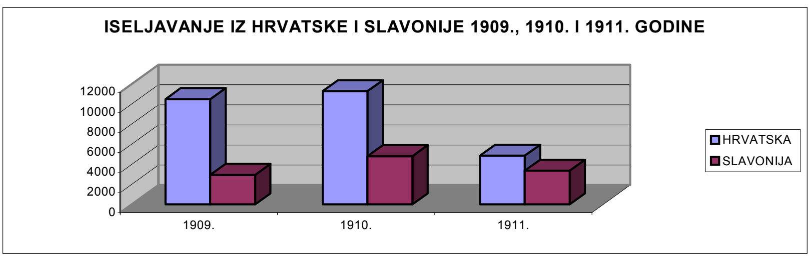
Iz tablice je vidljivo da je iseljavanje bilo brojnije u kasnim zimskim i proljetnim mjesecima.

Grafikon: Iseljavanje 1910. iz Hrvatske i Slavonije po mjesecima:



Nakon stagnacije od 1907-1909., iseljavanje je 1910. godine pojačano pa se mjeseca siječnja iselilo iz Hrvatske i Slavonije ukupno 1.427 osoba. Prema materinskom jeziku bilo je Hrvata 1.193, Mađara 59, Nijemaca 89, ostalih 86. Od 1.427 iseljenika, iselilo se u Sjevernu Ameriku 1.297 osoba. Povratilo se ukupno 136 iseljenika (Hrvata 125, Mađara 2, Nijemaca 9). U mjesecu siječnju 1910. Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju napustilo je 340 osoba (Hrvata 92, Mađara 150, Nijemaca 46, ostalih 52).[35] Ukupno se 1909. iz Hrvatske i Slavonije iselilo 13.441 osoba (od toga u Ameriku 11.384 ili 84,69%), 1910. iselilo se 16.104 osoba (od toga u Ameriku 13.925 ili 86,46%), a godine 1911. iselilo se 8.218 osoba (od toga u Ameriku 5.813 ili 70,73%). Broj iseljenika povećavao se te je 1910. dosegao kulminaciju, da bi potom već 1911. broj iseljenika drastično opao.
Uzroci pada broja iseljenika bili su u složenoj ekonomskoj i političkoj situaciji u kojoj se našla Hrvatska i Slavonija neposredno pred početak Prvoga svjetskoga rata.

Grafikon: Usporedba iseljavanja iz Hrvatske i Slavonije (1909., 1910. i 1911.)

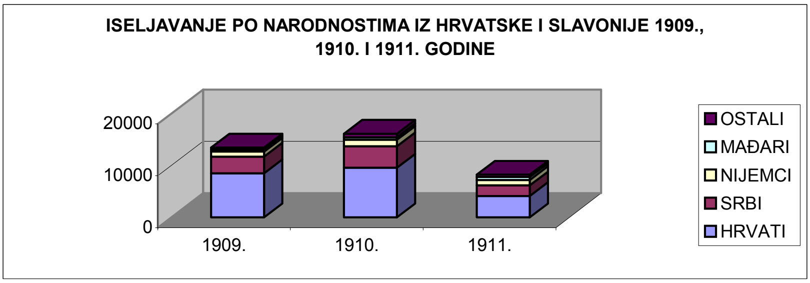


Prema narodnosti iz Hrvatske i Slavonije iselilo se: Godine 1909.: Hrvata 8.496 (ili 63,20%) i Srba 3.206 (ili 23,85%), Nijemaca 974, Mađara 350 i 415

35 Izseljivanje i doseljivanje u Hrvatskoj i Slavoniji, Obzor, br. 102., 15. IV. 1910., str. 2.

ostalih. Broj iseljenih Hrvata (1909-1912. godine) kretao se oko 60%, a Srba oko 25% od ukupnoga stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji. Iseljavanje je jednako pogodilo sve kategorije stanovništva i sve nacionalnosti, dakle uzrok iseljavanju nisu bili socijalni i nacionalni sukobi u matičnoj domovini.

Grafikon: Iseljavanje iz Hrvatske i Slavonije prema narodnostima (1909., 1910. i 1911.)

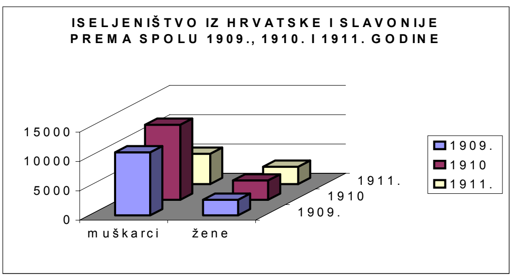


Tablica: Iseljavanje po spolu iz Hrvatske i Slavonije: 1909., 1910. i 1911.

godine	*muškaraca*	*žena*
1909.	10.761	2.680 ili 19,93 %
1910.	12.790	3.305 ili 20,52 %
1911.	5.180	2.299 ili 27,97 %

Od ukupnoga broja iseljenika, žene su činile oko 1/5 iseljenika.

Grafikon: Iseljeništvo Hrvatske i Slavonije prema spolu (1909., 1910. i 1911.)



Tablica: Iselilo se iz slavonskih županija (1909., 1910. i 1911.):[36]

godine	*Virovitička*	*Požeška*	*Srijemska*	*ukupno*
1909.	965	933	1.049	2.947
1910.	1.708	1.618	1.492	4.818
1911.	1.275	1.221	869	3.365
	od	*toga u*	*Ameriku:*	*ukupno*
1909.	-	-	-	-
1910.	1.624	1.191	1.367	4.182
1911.	970	527	712	2.209

U Virovitičkoj županiji broj je useljenika bio veći od broja iseljenika 1909. i 1910., a nešto manji 1911. U Požeškoj županiji u istim godinama broj je useljenika bio manji od broja iseljenika, dok je u Srijemskoj županiji 1909. broj iseljenika bio veći, a 1910. i 1911. broj useljenika bio je manji od broja iseljenika. Iseljavanje je bilo intenzivnije iz hrvatskih u odnosu na slavonske županije. U Virovitičkoj županiji je 1910. i 1911. godine bilo useljavanje veće nego iseljavanje, uglavnom neslavenskoga stanovništva. Razlog tomu je ekonomski i politički položaj Virovitičke županije u odnosu na Ugarsku i Hrvatsku te visok stupanj industrijalizacije, posebno grada Osijeka.

Tablica: Useljavanje u slavonske županije (1909., 1910. i 1911.):[37]

godine	*Virovitička*	*Požeška*	*Srijemska*	*ukupno*
1909.	1.425	cca 500	1.411	3.336
1910.	2.122	518	877	3.517
1911.	1.134	539	564	2.237

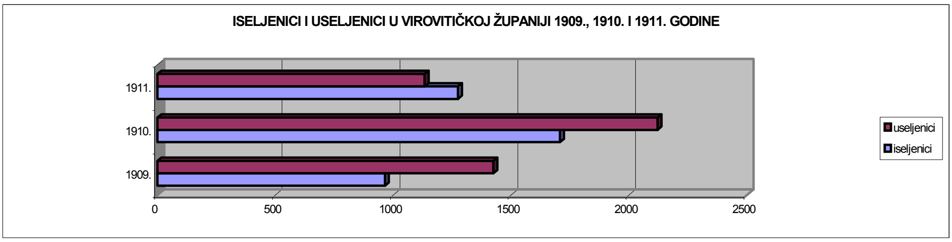
U slavonskim županijama Virovitičkoj i Srijemskoj bio je podjednak broj useljavanja i iseljavanja, dok je u Požeškoj županiji bilo izrazito brojnije iseljavanje od useljavanja.

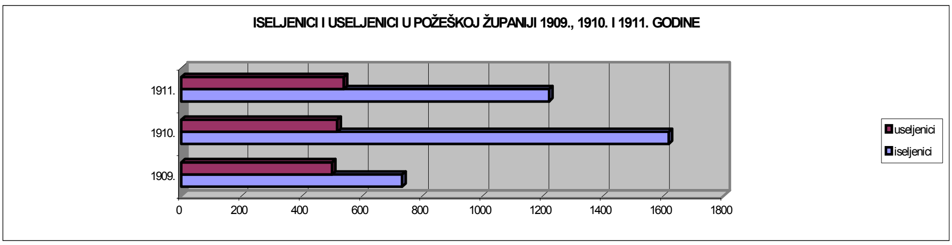
[36] Izseljivanje i doseljivanje u Hrvatskoj i Slavoniji, Obzor, br. 102., 15. IV. 1910., str. 2.

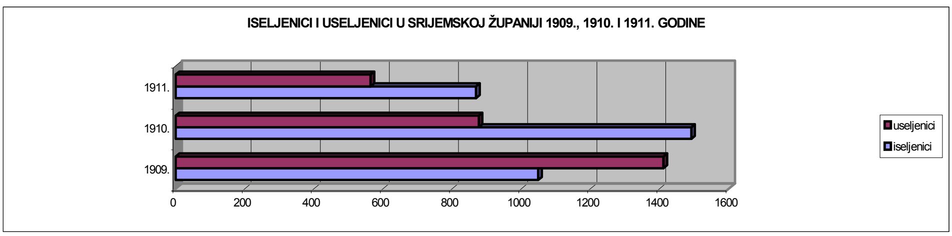
[37] Izseljivanje i doseljivanje u Hrvatskoj i Slavoniji, Obzor, br. 102., 15. IV. 1910., str. 2.
U Virovitičku županiju se uselilo 1909. godine 1.425, 1910. godine 2.122 (od toga Hrvata i Srba 441, Magjara 1.298, Niemaca 383), a 1911. godine 1.130 (od toga Hrvata i Srba 175, Magjara 694, Niemaca 261). U grad Osiek 1910. se uselilo 1.274 Magjara i 383 Niemca, a 1911. godine uselilo se u Osiek 689 Magjara i 230 Niemca. U Požešku županiju se uselilo 1910. godine 518, a 1911. godine 539 (od toga Hrvata i Srba 200, Magjara 253, Niemaca 86). U Brod se ukupno uselilo 253 Magjara i 67 Niemca.
U Sriemsku županiju se uselilo 1909. godine 1.411, 1910. godine 877 (od toga Hrvata i Srba 382, Magjara 362 i Niemaca 133), a 1911. godine 564 (od toga Hrvata i Srba 11, Magjara 245 i Niemaca 123). U gradove Petrovaradin 1910. (Magjara 77 i Niemca 3), 1911. (Magjara 23 i Niemca 23), te u Zemun 1910. (Magjara 133 i Niemca 74), 1911. (Magjara 84 i Niemca 77) te u Karlovce 1911. (Magjara 4 i nijedan Niemac).
Godine 1909. uselilo se 4.134, 1911. godine 4.777, 1911. godine 3.338 osoba u Slavoniju. Od usefjenih u Slavoniju 1910. godine bilo je: Hrvata i Srba 922 (19%), Magjara 2.424 (54%), Niemaca 750 (16%), ostalih 681 (11%). od useljenih u Slavoniju 1911. godine bilo je: Hrvata i Srba (i ostalih) 1.042 (31%), Magjara 1.696 (50%) i Niemaca 600 (19%).

Lakatoš je zabilježio kako je Amerikanka Emily Greene Balch konstatirala da Hrvata u SAD-u ima oko 400.000, a prema jednoj drugoj procjeni, Lakatoš ne navodi kojoj,
Hrvata je iz Hrvatske i Slavonije bilo između 250.000 i 300.000. Emily Greene Balch[38] u svojoj je knjizi *Our Slavic Fellow Citizens* napisala: izraz Hrvati uzimljem za sve one useljenike, iz koje mu drago provincije, gdje se hrvatskim jezikom govori.

Grafikoni: Iseljenici i useljenici u slavonskim županijama (1909., 1910. i 1911.)







Hrvati iz Slavonije počeli su se kasnije naseljavati u SAD, ali oni se nisu poput Dalmatinaca naselili ondje gdje su mogli naći zarade u gradnji brodova, ribarstvu, trgovini i poljodjelstvu, nego su tražili posla u rudnicima, ljevaonicama, gvožđarijama i drugim tvornicama. Ipak se veli, da ih ima u svim državama i teritorijima, dapače i u Aljaški.»[39] Većeslav Holjevac

38 Većeslav Holjevac, Hrvati izvan domovine, Matica hrvatska, Zagreb, 1967., str. 21.
39 Slaveni u američkim saveznim državama, Obzor, br. 156., 9. VI. 1912., str. 5.

napominje: «Računajući prvu, drugu i treću generaciju, do početka Prvog svjetskog rata u SAD je već živjelo preko 600.000 Hrvata».[40]

Tablica: Skupni boj Slavena (1912.) u Uniji (nije bio manji od 4 milijuna)

narodnost u USA	*najniža procjena*:	*najviša procjena:*
Poljaci	2.000.000	4.000.000
Česi	500.000	500.000
Slovaci	400.000	750.000
Rusini	200.000	350.000
Hrvati	250.000	400.000
Srbi	150.000	200.000
Slovenci	100.000	100.000
Rusi	60.000	70.000
Bugari	40.000	50.000

Od slavenskih naroda s obzirom na pojedinačnu brojnost stanovništva, Hrvati su bili među najbrojnijom emigracijom.

Slavonski iseljenici dugi niz godina nisu mogli uštedjeti gotovo ništa, jer: «Neizučeni radnici u tvornicama koji ne poznaju engleski jezik plaćaju po 1,5 do 1,6 dolara po satu te kod desetsatnog rada naplaćuju im poslodavci 1,35 do 1,65 dolara po satu. Znanje engleskog jezika im može pojačati satnicu do 2 %. U rovovima pitsburškog okružja dobiva obični radnik 2,36 dolara (11,80 kruna) za osamsatni rad. Ista klasa radnika dobiva u ljevaonicama 1,80 do 1,98 dolara (9,00 - 9,90 kruna). Za izučene radnike odnošaji su povoljniji. Najtužnija strana američkog radništva i njegovog života bila je kronika nesreća i radničkih pogibija. Već sam rad, što ga radnik u Americi provodi tako je težak i naporan, da upućeni ozbiljno tvrde, da sile čovječje tako izjede, da poslije nije apsolutno sposoban za nikakav rad, te kad se vrati svojoj kući sa uštedjevinom svratio se kao najveći siromah-kao bogalj.»[41]

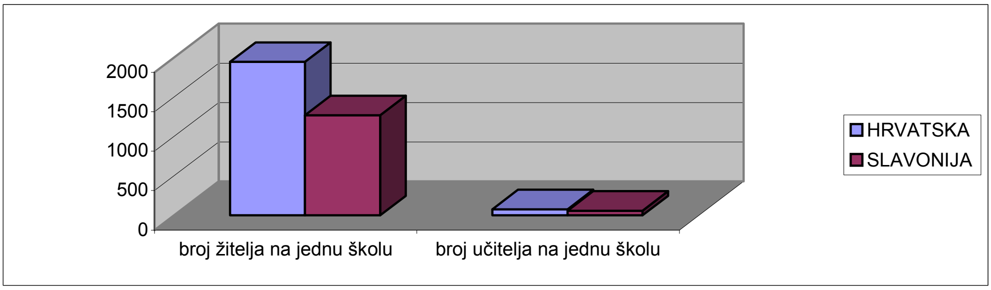
U Slavoniji je uz iseljavanje bio i veliki broj nepismenih, mali broj škola i učitelja, a intenzivno je provođena tzv. julijanska akcija otvaranja mađarskih škola, koja je imala za cilj mađarizaciju dijela slavonskoga pučanstva. Svih je pučkih škola u Hrvatskoj i Slavoniji bilo školske 1910. godine 1.596 (3.079 učitelja, 313.054 obveznika, 217.250 polaznika i 68 mađarskih pučkih škola), kada je ista Hrvatska i Slavonija imala 2.621.954 stanovnika.

[40] Većeslav Holjevac, Hrvati izvan domovine, Matica hrvatska, Zagreb, 1967., str. 21.
41 Slaveni u ujedinjenim američkim državama, Obzor, br.160., 12. VI. 1912., str. 3.

Tablica: Slavonske županije 1910. u odnosu na broj škola, polaznika i obveznika te broja mađarskih škola

Slavonija	*stanovnika*	*škola*	*učitelja*	*Obveznika*	*polaznika*	*magjarske pučke škole*
županija Požeška	265.272	229	382	29.352	24.722	13
županija Virovitička	*214.042*	*192*	*319*	*25.817*	*22.360*	*18*
Županija Sriemska	*392.103*	*280*	*665*	*44.480*	*38.222*	*23*
grad Osiek	*31.388*	*14*	*57*	*3.116*	*2.555*	*1*
grad Zemun	*17.131*	*8*	*41*	*2.618*	*1.638*	*1*
ukupno	*919.336*	*723*	*1.465*	*105.383*	*89.497*	*56*

Grafikon: Usporedba Hrvatske i Slavonije 1910. u odnosu na broj škola i učitelja



Početkom 20. stoljeća povoljniji je bio položaj Slavonije (slavonskih županija s gradovima Osijekom i Zemunom) od Hrvatske (hrvatskih županija s gradovima Zagrebom i Varaždinom) u odnosu na broj škola, učitelja i broj polaznika te u odnosu na ukupan broj stanovnika (Hrvatska 7,50 %, a Slavonija 9,72 %).
Zbog izdane zabrane glede izdavanja putovnica za osobe koje su bile pod vojnom obvezom jenjavalo je od 1911. iseljavanje «no broj onih koji se iseljivaju je i dalje velik, jer nema transporta, koji odlazi iz Zagreba, a da ne bi brojilo pedesetak glava. Upravo je žalosno gledati postarije ljude ili nedoraslu djecu sa majkama, kako se daju na tegotni put u Ameriku, da ondje pokušaju novu sreću. Po selima su se, kako čujemo stali opet javljati razni nesavjesni

agenti, koji nagovaraju ljude za Ameriku.»[42] Učestala su bila nelegalna prelaženja granice, zbog neimanja putovnica, a jedan od niza slučajeva prelazaka granice zabilježila je *Narodna obrana* 1913.: «Tek pred kratko vrijeme uhapšen je u Samoboru oveći broj putnika za Ameriku s agentom Smederovcem.»[43]

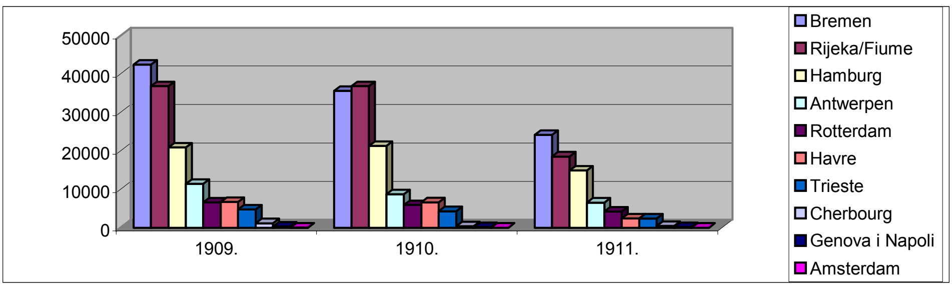
Za iseljenike su bile važne iseljeničke luke, kao tršćanska luka, zbog društva *Austro-Americana*, gdje su pristajali brodovi kompanija *Cunard-Linie* i *Canadian Pacific.*

U europskim lukama ukrcao se od 1909. do 1912. veliki broj hrvatsko-ugarskih *podanika*.[44]

Tablica: Ukrcani austro-ugarski iseljenici u lukama od 1909. do 1912. godine

luka	*1909.*	*1910.*	*1911.*
Rijeka (Fiume)	36824	36834	18532
Trieste	4729	4299	2379
Genova i Napoli	285	184	148
Hamburg	20873	21261	14885
Bremen	42442	35600	24123
Antwerpen	11387	8667	6534
Rotterdam	6596	5873	4182
Amsterdam	10	-	5
Havre	6732	6608	2401
Cherbourg	1160	375	465

Grafikon: Ukrcani austro-ugarski iseljenici u lukama od 1909. do 1912. godine.



Iseljeničke luke Bremen, Hamburg i Antwerpen apsorbirale su više od 80% emigracije iz Hrvatske i Slavonije, a u Trst ih je dospijevalo nešto više od 7%,

[42] Iseljivanje opet raste, Obzor, br. 78., 20. III. 1913., str. 2.
[43] Uhapšeni iseljenici, NO, 23. VII. 1913., br. 167., str. 3.
[44] Iseljeničko pitanje i tršćanska luka, Obzor, br. 256., 20. IX. 1913., str. 3.

ali zato veći broj iseljenika je kretao iz luke Rijeke.[45] Razlozi iseljavanja bijahu različiti, uglavnom ekonomski. Najveći uzrok iseljavanju bila je glad, pisao je 1913. zastupnik dr.Ante Dulibuć: «Računa se da u inozemstvu ima oko 300 tisuća iseljenika i da ih svake godine pogine oko 500 uslijed nezgoda u raznim najtežim radnjama, u rudokopima i tvornicama. Dokazano je bilo tijekom rasprave da iseljenici šalju kući poprečno 200 milijuna kruna svake godine. Ova sama činjenica prikazuje našu zemlju u potpunoj bijedi i zapuštenosti. Samo iseljavanje spriječilo je konačnu propast zemlje, jer su ljudi trudom i radom u dalekom svijetu nastojali, da obitelj, kuću i posjed svoj spasu... »[46] Slavonski iseljenici koji su se nastanili u novoj domovini često su uz pomoć katoličkih misija organizirali ne samo okupljanja kulturno-zabavnoga karaktera već i političko-interesnoga s brojnim organizacijama međusobne materijalne i financijske pomoći. U nekoliko generacija iseljeništvo Slavonije zadržalo se i ostalo živjeti u novoj domovini, dobivši državljanstvo i postajući punopravnim građanima svojih novih domovina.

LITERATURA

Većeslav Holjevac, *Hrvati izvan domovine,* Zagreb, 1967.
Ivan Čizmić, *Hrvati u životu Sjedinjenih američkih država,* Zagreb, 1982.
Ljubomir Antić, *Hrvati u Americi,* Zagreb, 1985.
Josip Lakatoš, *Narodna statistika,* Zagreb, 1914.
Hinko Hinković, *Jugoslavija u Americi,* Zagreb, 1922.
Ivan Lupis Vukić, *Među našim narodom u Americi,* Split, 1929.
George Prpich, *The Croatian Immigrants in America,* New York, 1971.
Adam Eterovich, *Croatian Pioneers in America 1685-1900.,* Palo Alto, California, 1979.
Gilberth Govorchin, *Americans from Yugoslavia,* Gainsville, 1961.
Frank M. Lovrich, *The Social System of a Rural Yugoslav-American Community,* Oysterville, San Francisco, 1971.
Stjepan Antoljak, *Pregled hrvatske povijesti,* Zagreb, 1943.
Povijesni izvori i historigrafski izvori:
Državni arhiv u Osijeku *(Zapisnici osječkog gradskog poglavarstva...),*
Hrvatski državni arhiv u Zagrebu *(Zapisnici Skupština županija Virovitičke, Srijemske i Požeške)*
Muzej Slavonije u Osijeku –*hemeroteka: osječki listovi s početka 20. stoljeća:*
Narodna obrana, *Pozor, Obzor, Slavonische* Presse, *Die Drau...*

SUMMARY

Emigration from Slavonia from the end of the 19th century peaked between 1905 and 1910, after which the number of emigrants reduced, especially before World War I. The causes of emigration included the following: low profitability of agriculture, small tracts of land, industrialization, increase in the number of hired workers, increased Hungarization of Slavonia through highways and schools, party conflicts and political diversification of the Slavonian population.

[45] u mjesecu julu ove godine selilo je preko dviju njemačkih luka Hamburga i Bremena upravo dvostruko toliko osoba u Ameriku, kao lani u julu 8.961, a ove godine 18.187 osoba; preko Bremena lani 13.831, ove godine 26.645. ukupno u mjesecu julu lani 22.792, a ove godine 44.832 osobe.

[46] Uzroci iseljavanja, NO, br. 283., 11. XII. 1913., str. 1.

Most emigrants settled in mining or agricultural areas, or in huge trade or industrial centers. Many disappointed emigrants returned home. Emigrants who decided to stay abroad often organized themselves with the help of Catholic missions to organize parties and cultural gatherings, but also in political and other interest organizations to help each other financially. After several generations they managed to get citizenship in their new country and became equal citizens there.